

והלכת בדרכיו

יקימך ה' לו לעם קדוש כאשר נשבע לך כי תשמר את מצות ה' אלקיך והלכת בדרכיו: (דברים כח, ט)

להתדמות להקב"ה במדותיו

כתב בספר החינוך (מצוה תרי"א) וז"ל מצוה להתדמות בדרכי השם יתברך הטובים והישרים, שנצטוינו לעשות כל מעשינו בדרך הישר והטוב בכל כחנו, ולהטות כל דברינו אשר בינינו ובין זולתנו על דרך החסד והרחמים, כאשר ידענו מתורתנו שזהו דרך השם וזה חפצו מבריותיו **למען יזכו לטובו כי חפץ חסד הוא**, ועל זה נאמר (דברים כח, ט), "והלכת בדרכיו". ונכפלה המצוה עוד במקום אחר שנאמר "ללכת בכל דרכיו".

[דרך אגב משמע מהחינוך שיסוד המצוה הוא כדי שנוכל להתחבר אליו ית' ולקבל השכר, ורק אם "נתדמה אליו שייך לקבל השכר על כל המצוות].

גדר "מדותיו" של הקב"ה

ממשיך החינוך שאמרו זכרונם לברכה בפירוש זאת המצוה, מה הקדוש ברוך הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום, מה הקדוש ברוך הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון, מה הקדוש ברוך הוא נקרא צדיק אף אתה היה צדיק, מה הוא נקרא קדוש אף אתה היה קדוש. והענין כולו לומר שנלמד נפשנו ללכת בפעולות טובות כאלו ומדות נכבדות אשר יסופר בהם יתברך על דרך משל לומר שמתנהג במדות טובות אלו עם בריותיו.

והוא ברוך הוא יתעלה על כל עילוי גדול שאין בנו כח ודעה להשיג גודל מעלתו ורוב טובו ולא בכל הנבראים, ועל הדרך הזה שאמרנו יקראו הנביאים לקל ברוך הוא כל הכינויים צדיק ישר תמים גבור חזק רב חסד ארך אפים, כי באמרם ארך אפים אין הענין חלילה שיהיה כעס לפניו לעולם, כי אשר בידו להמית ולהחיות למחות עולם ולבראות ואין אומר לו מה תעשה למה יכעס, גם כי הכעס איננו שלמות בכועס, ואליו ברוך הוא כל השלמות. אבל הענין באמת על הדרך שזכרנו, כלומר שהן המדות המעולות שמתנהג בהן עם בריותיו, ויש לנו ללמוד ולעשות כל דרכיו בדמיונו.

דרך הממוצע

דינה כתב החינוך שהם קצרים, **שיבחר לו האדם בכל עניניו ובכל מעשיו, בין באכילה בין בשתייה בין במשא ומתן בין בדברי תורה בין בתפלה בין בשיחה ובכל דבר, הדרך הטובה והממוצעת ולא יתרחק אל הקצוות לעולם.**

כדבריו מבואר ברמב"ם (ספר המצוות מ"ע ח) וז"ל והמצוה השמינית היא שצונו להדמות בו יתעלה לפי יכלתנו, והוא אמרו "והלכת בדרכיו". וכבר כפל צווי זה ואמר (דברים י, יב) "ללכת בכל דרכיו", ובא בפירוש זה (ספרי פרשת עקב) מה הקדוש ברוך הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום, מה הקדוש ברוך הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון וכו', וכבר נכפל הצווי הזה בלשון אחר ואמר (ראה יג) "אחרי ה' אלקיכם תלכו", ובא בפירוש גם כן (סוטה יד, א) שענינו להדמות בפעולות הטובות והמדות החשובות שיתואר בהם האל יתעלה על צד המשל יתעלה על הכל עילוי רב.

והכפיל הדברים בהלכות דעות (א, א - ד) וז"ל דעות הרבה יש לכל אחד ואחד מבני אדם וזו משונה מזו ורחוקה ממנו ביותר, יש אדם שהוא בעל חמה כועס תמיד, ויש אדם שדעתו מיושבת עליו ואינו כועס כלל ואם יכעס יכעס כעס מעט בכמה שנים, ויש אדם שהוא גבה לב ביותר, ויש שהוא שפל רוח ביותר, ויש שהוא בעל תאוה לא תשבע נפשו מהלוחך בתאוה, ויש שהוא בעל לב טהור מאד ולא יתאוה אפילו לדברים מעטים שהגוף צריך להן, ויש בעל נפש רחבה שלא תשבע נפשו מכל ממון העולם, כענין שנאמר אוהב כסף לא ישבע כסף, ויש מקצר נפשו שדיו אפילו דבר מעט שלא יספיק לו ולא ירדוף להשיג כל צרכו, ויש שהוא מסגף עצמו ברעב

וקובץ על ידו ואינו אוכל פרוטה משלו אלא בצער גדול, ויש שהוא מאבד כל ממונו בידו לדעתו, ועל דרכים אלו שאר כל הדעות כגון מהולל ואונן וכילי ושוע ואכזרי ורחמן ורך לבב ואמיץ לב וכיוצא בהן.

שביל הזהב

ממשיך הרמב"ם ששתי קצוות הרחוקות זו מזו שבכל דעה ודעה אינן דרך טובה, ואין ראוי לו לאדם ללכת בהן ולא ללמדן לעצמו, ואם מצא טבעו נוטה לאחת מהן ... או שכבר למד אחת מהן ... יחזיר עצמו למוטב וילך בדרך הטובים והיא הדרך הישרה. הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל דעה ודעה מכל הדעות שיש לו לאדם, והיא הדעה שהיא רחוקה משתי הקצוות ריחוק שוה ואינה קרובה לא לזו ולא לזו, לפיכך צו חכמים הראשונים שיהא אדם שם דעותיו תמיד ומשער אותם ומכוין אותם בדרך האמצעית כדי שיהא שלם בגופו. כיצד לא יהא בעל חמה נוה לכעוס, ולא כמת שאינו מרגיש אלא בינוני, לא יכעוס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס עליו כדי שלא יעשה כיוצא בו פעם אחרת. וכן לא יתאוה אלא לדברים שהגוף צריך להן ואי אפשר להיות בזולתן כענין שנאמר צדיק אוכל לשובע נפשו, וכן לא יהיה עמל בעסקו אלא להשיג דבר שצריך לו לחיי שעה, כענין שנאמר טוב מעט לצדיק. ולא יקפוץ ידו ביותר, ולא יפזר ממונו אלא נותן צדקה כפי מסת ידו ומלוה כראוי למי שצריך. ולא יהא מהולל ושוחק ולא עצב ואונן, אלא שמח כל ימיו בנחת בסבר פנים יפות, וכן שאר דעותיו, ודרך זו היא דרך החכמים, כל אדם שדעותיו דעות בינוניות ממוצעות נקרא חכם.

ומי שהוא מדקדק על עצמו ביותר ויתרחק מדעה בינונית מעט לצד זה או לצד זה נקרא חסיד, כיצד מי שיתרחק מגובה הלב עד הקצה האחרון ויהיה שפל רוח ביותר נקרא חסיד וזו היא מדת חסידות, ואם נתרחק עד האמצע בלבד ויהיה עניו נקרא חכם וזו היא מדת חכמה, ועל דרך זו שאר כל הדעות, וחסידים הראשונים היו מטין דעות שלהן מדרך האמצעית כנגד שתי הקצוות, יש דעה שמטין אותה כנגד הקצה האחרון ויש דעה שמטין אותה כנגד הקצה הראשון, וזהו לפנים משורת הדין, ומצווין אנו ללכת בדרכים האלו הבינוניים והם הדרכים הטובים והישרים שנאמר והלכת בדרכיו.

ביקור חולים וקבורת המת

כתב הרמב"ם (סה"מ שורש א) שאין ראוי למנות מצוות שהן מדרבנן, וכתב שלא היה ראוי לעורר עליו, מאחר ולשון הגמ' הוא שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה בסיני, א"כ איך נאמר בדבר שהוא מדרבנן שהוא מכלל המנין. אלא מפני שהבה"ג טעה בזה ומנה נר חנוכה ומקרא מגלה בכלל מצוות עשה, וכן מאה ברכות בכל יום, נחום אבלים, בקור חולים, קבורת מתים והלבשת ערומים, וכולם אינם אלא מדרבנן.

וכתב הרמב"ם שמנה הלבשת ערומים בעבור שמצא בישעיה (נח) כי תראה ערום וכסיתו, ולא ידע כי זה נכנס תחת אמרו (ראה טו) די מחסורו אשר יחסר לו, כי ענין זה הצווי בלא ספק הוא שנאכיל הרעב ונכסה הערום ונתן מצע למי שאין לו מצע וכסות למי שאין לו כסות. ומנו בכלל מצוות עשה בקור חולים ונחום אבלים וקבורת מתים משום דכתיב והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, ואמרו (ב"ק ק, א ב"מ ל, ב) את הדרך - זו גמילות חסדים, ילכו - זה בקור חולים, בה - זו קבורת מתים, ואת המעשה - אלו הדינין, אשר יעשון - זו לפנים משורת הדין. וחשבו כי כל פועל ופועל מאלו הפעולות מצוה בפני עצמה, ולא ידעו כי הפעולות האלו כלם והדומים להם נכנסות תחת מצוה אחת (עשה רו) של ואהבת לרעך כמוך (קדושים יט).

הרמב"ם בהשגותיו לספר המצוות הסכים עם הרמב"ם, אבל כתב שהבה"ג למד מצוות אלו מהא דכתיב והלכת בדרכיו שהיא מצוות עשה, ומה שמנה להלביש ערומים לקבור מתים לנחם אבלים ולבקר חולים, הכל מצוה אחת. ומקורו מהא דאיתא בגמ' (סוטה יד, א) אמר רבי חמא בר' חנינא מאי דכתיב אחרי ה' אלקיכם תלכו, וכי איפשר לו לאדם ללכת אחר הקדוש ברוך הוא, אלא מה הקדוש ברוך הוא מלביש ערומים אף אתה הלבש ערומים, מה הקדוש ברוך הוא מבקר חולים אף אתה בקר חולים, מה הקדוש ברוך הוא קובר מתים אף אתה תקבור מתים, מה הקדוש ברוך הוא מנחם אבלים אף אתה תנחם אבלים. ממשיך הרמב"ם שהרי גם הרמב"ם מנה מצוות והלכת בדרכיו להדמות בו ית' כפי יכלתנו, אלא שהוא מפרשו כהספרי מה הוא רחום וכו', ובה"ג תפש לשון השנוי בגמ', א"כ למה תמה על הבה"ג.

קבורת מתים

אבל על מה שהכניס הרמב"ם בכלל תשובתו קבורת מתים, תמה הרמב"ן כי קבורת מתים בודאי יש בה מ"ע, דכתיב כי קבור תקברנו ביום ההוא, וזו מצות עשה דרשוה בספרי, והרמב"ם עצמו מנאה כמצוה (מ"ע רלא). והביא הרמב"ם מה שדרשו מן הנתלה לשאר המתים, ולא עוד אלא כל המלין את מתו עובר בלא תעשה (סנהדרין מו א, הל' סנהדרין פט"ו ה"ח), וכמו שנלמוד לא תעשה לשאר המתים כן נלמוד העשה (של קבורה). ובעל ההלכות שלא מנה העשה הזה בנתלה חייב הוא למנותו במתים סתם.

גמילת חסדים

כמו שהזכרנו הרמב"ם תמה על הבה"ג שמנה גמילת חסדים במנין התרי"ג אע"פ שאינו אלא מצוה מדרבנן, וצ"ע ממה שכתב הרמב"ם עצמו שיש בעשייתם קיום של מצוה דאורייתא. וז"ל הרמב"ם (אבל יד, א) מצות עשה של דבריהם לבקר חולים, ולנחם אבלים, ולהוציא המת, ולהכניס הכלה, וללוות האורחים, ולהתעסק בכל צרכי הקבורה, לשאת על הכתף, ולילך לפניו ולספוד ולחפור ולקבור, וכן לשמח הכלה והחתן, ולסעדם בכל צרכיהם, ואלו הן גמילות חסדים שבגופו שאין להם שיעור, **אף על פי שכל מצות אלו מדבריהם הרי הן בכלל ואהבת לרעך כמוך**, כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים, עשה אתה אותן לאחיך בתורה ובמצות. וצ"ל לפי הרמב"ם שהחויב על כל פרטי המצוה אינו אלא מדרבנן, אבל לעולם יש קיום של מצות "ואהבת לרעך כמוך". אלא שא"כ צ"ב מצות "ואהבת" מה "מחייב" אותנו.

וראיתי בסה"מ (מ"ע רו) שכתב וז"ל והמצוה הר"ו היא שצונו לאהוב קצתנו את קצתנו כמו שנאהב עצמנו, ושתהיה חמלתי ואהבתי לאחי כחמלתי ואהבתי לעצמי בממונו ובגופו וכל מה שיהיה ברשותו או ירצה אותו, וכל מה שארצה לעצמי ארצה לו כמוהו, וכל מה שאשנא לעצמי או למי שידבק בי אשנא לו כמוהו, והוא אמרו יתעלה (שם) ואהבת לרעך כמוך. משמע שכל הענין של "ואהבת לרעך כמוך" הוא שישמח וירצה בטובה של חבירו כמו ירצה בטובתו, אבל אין הכוונה שחייב לעשות דברים בשביל חבירו.

וכעין זה כתב הרמב"ן (ויקרא יט, יז) וז"ל וטעם ואהבת לרעך כמוך - הפלגה, כי לא יקבל לב האדם שיאהוב את חבירו כאהבתו את נפשו, ועוד שכבר בא רבי עקיבא ולמד חייד קודמין לחיי חבירך (ב"מ סב, א). אלא המצוה היא יאהב ברבות הטובה לחבירו כאשר אדם עושה לנפשו, ולא יתן שיעורין באהבה. ועל כן אמר ביונתן (ש"א כ, יז) כי אהבת נפשו אהבו, בעבור שהסיר מדת הקנאה מלבו ואמר (שם כג, יז) ואתה תמלוך על ישראל.

שאלת ספרים

בשו"ת הר"ן (סימן יח) נשאל על ראובן שהשאיל לשמעון ספר אחד, ושמעון הניח בידו ספר אחר להיות בידו משכון, ובאו גויים בביתם של ראובן ושמעון ושללו אותם הספרים עם כל אשר להם, לימים החזירו לראובן הספר ההוא אשר הוא משכון בידו, ושמעון תובע אותו שיחזיר אליו ספרו ואם אולי ימצא הוא ג"כ ספרו יחזירונו לו כי לא בפשיעתו נאבד הספר, וראובן טוען כי כאשר יחזיר אליו שמעון ספרו יחזיר אליו הוא ג"כ הספר הזה.

והשיב הר"ן היה אפשר לומר שהדין עם ראובן, לפי ששמעון היה שואל גמור ומיחייב באונסים, ואין לומר שאינו שואל מפני שהוא הניח ג"כ ספר בידו של ראובן, והוא ליה כההיא דאמרינן (ב"מ פא, ב) השאילני ואשאילך ש"ש, דהתם היינו טעמא משום דאין כל הנאה שלו, שהרי המשאיל ג"כ צריך לאותו דבר ולאותו כלי שהוא שואל, נמצא שגם המשאיל נהנה באותה השאלה שהוא משאיל שמחמת אותה השאלה באת לו אותה שאלה שהוא שואל, אבל בנ"ד ראובן לא היה צריך לאותו ספר של שמעון שהרי למשכון או לזכרון הניחו שמעון בידו, לא שהיה ראובן שואל ממנו, וכיון שכן נמצאת כל הנאה של שמעון וחייב שמעון באונסין כדין השואל.

אמנם כתב הר"ן שמתעם אחר יש לפטור שמעון, לפי שראובן כשהשאיל לו ספרו עשה מצוה, וכדאמרינן בפרק אלו מציאות (ב"מ כט, ב) מאי איריא ספר תורה אפילו כל מילי נמי, ואסיקנא ספר תורה איצטריכא ליה מהו דתימא ניחא ליה לאיניש דליתעביד מצוה בממוניה קמ"ל, וכיון דמצוה קא עביד נמצא שאין כל הנאה של שואל שאף המשאיל נהנה משום פרוטה דר' יוסף, הילכך כי היכי דהמלוה על המשכון קרינן ליה ש"ש משום דמצוה

קא עביד, כדאיתא פרק האומנין (ב"מ פב, א), ושומר אבדה נמי הוי ש"ש מהאי טעמא גופיה כדאיתא בפרק הכונס (ב"ק נו, ב), הכא נמי המשאל נהנה בדבר משום פרוטה דרב יוסף, והוה ליה כהשאלני ואשאלך דהכא נמי אין כל הנאה של שואל, הילכך חזר שואל זה להיות ש"ש, ולפיכך שמעון פטור כיון שנאנס הספר מידו, וראובן חייב להחזיר לו אותו ספר שהניח שמעון בידו למשכון.

מצוות לאו ליהנות ניתנו

ובספר קצוה"ח (סימן עב) כתב לפטור השואל ספר מטעם אחר, והוא משום דקי"ל (ר"ה כח, א) מצות לאו ליהנות ניתנו, ומהאי טעמא במודר הנאה מותר ללמדו מקרא (בדרים לה, ב) ומותר לתקוע תקיעה של מצוה (ר"ה שם), וא"כ שואל ספר לא הוי נהנה. ואע"ג דקי"ל (יו"ד רכא, יא) דאם אסר ספרו על חבירו אסור לנאסר ללמוד בו, היינו מטעמא שכתב שם בט"ז (סק"מ) וש"ך (סקנ"ה) דכיון דאין משאלין ספרים מפני שמקלקלין ויש לו להשכיר ספרו, וזה לומד בו בחנם הוי הנאה, אבל לענין שואל לאו הנאה היא. ומביא ראייה דבפרק השואל (ב"מ צו, א) בעי שאלה ליראות בה מהו, ממונא בעינן והא איכא או דלמא ממונא דאית ליה הנאה מיניה בעינן וליכא, והכא נמי כיון דמצות לאו ליהנות ניתנו לית ליה הנאה מיניה. וגבי שאלה ליראות בה עלה בתיקו ופסקו דפטור כמבואר בשו"ע (שמו, י), וא"כ הכא נמי פטור דבעינן שיהיה הנאה מיניה דשאלה עצמה, וכיון דמצוות לאו ליהנות, אף על גב דאית ליה הנאה שאינו נותן השכר, הו"ל כשאלה ליראות בה.

ובשו"ת משפטים ישרים (ח"א סי' רסו) תמה על הר"ן דהא כל שואל מצוה קא עביד דמלוה על המשכון הוא שומר שכר מטעם פרוטה דרב יוסף, וא"כ לא משכח שואל דחייב באונסין. וצ"ל דדוקא מלוה על המשכון יש לו מצוה, דכתיב "אם כסף תלוה את עמי", ובזה י"ל העוסק במצוה פטור מן המצוה, אבל בשאלת כלים לא נמצאת מצוה זו בתורה, רק בשאלת ספרים יש מצוה, כדכתיב "וצדקתו עומדת לעד" - זה הקונה ספרים ומשאלין לאחרים.

אלא שעדיין ק' דגם שאלת כלים לא נעדר ממנה מצות גמילות חסד, דכתיב "והלכת בדרכיו" - מה הוא גומל חסד אף אתה וכו'. ואחד מעמודי עולם הוא גמ"ח, אע"פ שאינה מפורשת בתורה, הרי גם שאלת ספרים אינה מפורש בתורה.

למה כל ש"ח אינו ש"ש

כעין זה כבר שואל הריטב"א (ב"מ פב, א), דהנה איתא התם שמלוה על המשכון הוי ש"ש מטעם פרוטה דר"י, וכתב הריטב"א דודאי משום מצות הלואתו לעני לא מיפטר מליתן פרוטה לעני, שלא אמרו העוסק במצוה פטור מן המצוה אלא כשהוא טרוד באחת ואי אפשר לו לקיים את שתיהן, וטעמא דמצוה דהכא, כטעמא דפר"י בשומר אבדה כי כשהוא מטפל לנערה וכיוצא בו מיפטר מלמיתב פרוטה לעני, והיינו דאמרינן התם בנדרים דפרוטה דרב יוסף לא שכיח.

א"כ הק' הריטב"א מאי איריא מלוה על המשכון, אפילו שומר פקדון יהא שומר שכר, דהא מחייב לנערו ומשתכר בפרוטה דרב יוסף, ות' דגבי שומר כיון דמיד בעלים בא לו, וכל עיקרו לא נחת אלא לשמירה בעלמא וקבלו סתם, אנו סהדי דלא נחת אלא להיות ש"ח, ואע"פ שלא פירש כמי שפירש דמי, אבל באבדה שבאה לו שלא לדעת הבעלים ולא באה לו משום שמירה אלא משום מצוה, וכן במלוה על המשכון שלא בא לו אלא משום מצוה, אני אומר דדעתו להיות ש"ש בפרוטה דרב יוסף, א"נ שתנאי ב"ד הוא שיהא ש"ש בכך.

האכלת תרנגולים לפני אכילת האדם

בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' קמה) מביא דברי ספר החרדים (מ"ע התלוי בושט) וז"ל שם, בפרק ו דברכות אמר רב יהודה אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיתן מאכל לבהמתו, שנאמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת ושבעת, דהוי צער בעלי חיים, וכ"ש שאסור לצער כל בעלי חיים בידיים, וכדאמרינן בכמה דוכתי צעב"ח דאורייתא. ומעשה היה בדורנו שהרב המקובל הגדול כמוהר"ר יצחק אשכנזי ז"ל שנסתכל בפני ת"ח אחד, ואמר לו גרשם בפניך עון צער בעלי חיים, והיה אותו ת"ח מצער ומפשפש בדבר, עד שמצא שאשתו לא היתה נותנת

מאכל לתרנגולים בבקר, אלא מנחת אותן הולכות בחצר וברחוב לנקר, ואז צוה עליה וזרזה לעשות להן גיבול הסובין והמים בבקר בבקר, ואחרי שנתקן הדבר והרב לא ידע, נסתכל בפניו אמר לו סר עוניך. ושאל אותו מה היה הדבר, אז הגיד לו הענין. ומסיים החרדים ונראה שזה ענף ממצות "והלכת בדרכיו", ופירשו מה הוא רחום אף אתה רחום וכו', וכתוב בו יתברך ורחמיו על כל מעשיו.

הרי לן לפי ספר החרדים המקור של מער בע"ח הוא מוהלכת בדרכיו. יש עוד מקורות כדלהלן.

מקור לצער בע"ח

עיקר המקור של איסור צער בע"ח - למ"ד שהוא דאורייתא, בפשטות הוא ממצות פריקה וטעינה, כמו שאמרו (ב"מ לבג), מדברי שניהם נלמד צער בע"ח דאורייתא. וכ"כ רש"י (שבת קכח, ב) להדיא, יעו"ש בד"ה צער בעלי חיים דאורייתא - שנאמר עזוב תעזוב עמו ואיכא מאן דדריש טעמא דקרא משום צער בעלי חיים (ב"מ לב), (ב). וכן הוא בכמה וכמה ראשונים.

ובספר חסידים (סימן תרסו) כתב שכל מעשה גרמות שאדם גורם צער לחבירו נענש, ואף אם יעשה צער על חנם לבהמה כגון שמיים עליה משאוי יותר מאשר יכולה לשאת ואינה יכולה ללכת ומכה אותה, עתיד ליתן את הדין שהרי צער בע"ח דאורייתא. ועי"ש שמקורו ממה דכתיב בענין בלעם (במדבר כב, לב) על מה הכית את אתונך. וכנגד שאמר לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך (שם פסוק כט), נהרג בחרב.

עוד כתב הס"ח דכתיב (דברים י"ג י"ח) ונתן לך רחמים ורחמך, ר' יהודא אומר משום רבן גמליאל הרי הוא אומר ונתן לך רחמים ורחמך, הרי סימן זה מסור בידך כל זמן שאתה רחמן ירחמו עליך.

כדברי הס"ח כתב ג"כ בספר מורה נבוכים (חלק ג פרק יז) וז"ל ואמנם אמרם צער בעלי חיים דאורייתא, מאמרו "על מה הכית את אתונך וכו'", הוא על דרך ההשלמה לנו, שלא נלמד מדת האכזריות ולא נכאיב לבטלה ללא תועלת, אבל נכון אל החמלה והרחמנות, ואפילו באי זה בעלי חיים שיזדמן, אלא לעת הצורך, כי תאוה נפשך לאכול בשר, לא שנשחט על דרך האכזריות או השחוק.

גידול כלב

יש להסתפק האם מותר או ראוי לגדל כלב או שאר בעלי חיים לשעשוע, ואחד מן הנידונים הוא הענין של צער בע"ח, כדלהלן.

והנה בשו"ע (חו"מ טט) כתוב שאסור לגדל כלב רע, אלא אם כן הוא אסור בשלשלאות של ברזל וקשור בהם. ובעיר הסמוכה לספר, מותר לגדלו, וקושרו ביום ומתירו בלילה. וכתב הרמ"א וי"א דהשתא שאנו שרוין בין העכו"ם ואומות בכל ענין שרי, ופוק חזי מאי עמא דבר, מיהו נראה אם הוא כלב רע, שיש לחוש שיזיק בני אדם, דאסור לגדלו אלא אם כן קשור בשלשלאות של ברזל. הרי לן שמעיקר הדין אינו אסור אלא לגדל כלב רע.

אבל דנו הפוסקים שאינו מן הראוי לגדל שום כלב, בשו"ת חלקת יעקב (או"ח סימן לד, ה) כתב שבמקומות הללו שהפקירות כך מצויה ויהדות כך נתרופפה, ורבים הם האנשים השחצנים ההולכין עם כלביהן בראש כל חוצות, אף שעל פי דין אפשר שאין זה בכלל מה שנאמר בסוף מרובה דלא יגדל את הכלב, והמגדל כלבים כמגדל חזירים, כיון שבשו"ע חו"מ סי' ת"ט הגירסא לא יגדל כלב רע בתוך ביתו אלא א"כ קשור בשלשלאות, אכן מאן מפיס לידע אם זה הכלב אינו בסוג זה. והעיקר שאין זה רגש יהדות האמיתית להוליך עמו כלבים, רק האנשים השחצנים עושין כן. עי"ש שדן לחלוק על האגר"מ שמתיר להכניס כלב של עור לביהכ"נ.

חשש זנות

ובשו"ת שאילת יעבץ (ח"א סי' יז) דן על גידול כלבים, וכתב בין הדברים שרצה להתנצל ולומר שמגדלן לצורך אשתו מפני הבטלה, והשיב שגם אלה דברים בטלים, דהא לא שרינן לה לטייל בגורייתא, ואיכא למיחש נמי לזימה. והכי נמי אמרינן אלמנה לא תגדל כלב, משמע אפילו חד לא מהך טעמא. ואין להקשות מאי קמ"ל כיון דלכל אשה נמי אסור, די"ל שלשאר אינשי מותר לגדל אחד, אלא דלאשה אסור לטיולי ביה, ולא למנא, לגדל לבד נמי אסור. ותו דסד"א לאלמנא שרי טפי, דלא בעיא ליה לטיול, אלא לשמור הבית מגנבים, כיון דלית לה

בעל אורחה בהכי לרבויה משום נטירותא דביתא, קמ"ל דאפ"ה אסור משום חשדא. וכ"ש שאסור לנשים דעלמא שמגדלות אותו לשעשוע בלבד דאיכא למיחש טפי מחשדא גרידא, דאתי לידי זימה נמי. ביחוד באותן כלבים חלקים וערומים שאין להן שערות, וקונים אותן בדמים יקרים לשחק ולהשתעשע בהן ולגעגע עמהן, וגם משום "מושב לצים" אסור לשחק עמהן, שהוא ממש מעשה ערלים בר מנן.

ציפורים השרים

במשנה (סוטה מח, א) כתוב שמשבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות. ואיתא בגמ' אמר רבא זמרא בביתא חורבא בסיפא, שנאמר "קול ישורר בחלון חרב בסף כי ארזה ערה", מאי "כי ארזה ערה", אמר ר' יצחק בית המסובך בארזים עיר הו, אלא אפילו בית המסובך בארזים מתרועע. וכתב מהרש"א שדקדק לומר בביתא דההוא זמר לתענוג הוא, לאפוקי זמרא דנגדי ודבקרי שאינו לתענוג אלא למלאכה. ומייתי שנאמר קול ישורר בחלון, דהיינו שמעמידין להם לתענוג עופות המצפצפים בחלונות.

תורים ובני יונה

ובשו"ת אפרקסתא דעניא (ח"א סימן קסג) הביא שהאר"י ז"ל (המובאים בס' הגלגולים בליקוטים, ובס' נגיד ומצוה), הזהיר מאד מגידול תורים ובני יונה בביתו, שלא ימותו בניו, או שלא יהיה לו בנים ר"ל. וכתב דמה"ט נקט האר"י ז"ל תורים ובני יונה, משום דלא דשו ביה רבים, ואפשר דר"ל דוקא תורים ובני"י ולא בשאר עופות, ואין אתנו יודע סודן של דברים, ואולי גם על דרך הרמז משום דהם קרבן דלות ר"ל, אבל הרי הוא ז"ל כתב סכנה אחרת ר"ל. וכתב שהנך אפרוחים בנות השיר י"ל דאיסורא נמי איכא, על פי דברי מהרש"א הנ"ל.

עוד כתב שלא מצאו חז"ל קורת רוח במגדל בע"ח שאין בהם לאכילה, דאיתא במדרש ילמדנו (פ' שלח) עה"פ ותשא כל העדה, כי יש דברים המרבים הבל, מי שמגדל אווזין ותרנגולין וטווסין, אף על פי שהם מבקשים לאכול יש בהם מאכל. אבל המגדל קוף או כלב אין בהם מאכל, ועוד הם מבקשים לאכול, הרי עליהן נאמר, כי יש דברים מרבים הבל. ועי' בספר החסידים (סי' תתרל"ח) שכתב ז"ל כי יש דברים הרבה מרבים הבל, זה המגדלים עופות לבני ולקילוס, ומה שמוציא עליהם היה לו לתת לעניים.

צער ב"ח

בספר צער בע"ח (פרק ז) הביא בשם הרב דבורקס שליט"א (ספר שבילי הפרשה) שרצה לאסור החזקת ציפורים בכלוב משום צער בע"ח. והביא סיפור על רבי זושא שהיה אצל עשיר וחמל על הציפור ושיחרר אותן, ואמר בלבו שהרי הוא מכתת רגליו בשביל פדיון שבויים, ובשיחרור הציפור יש ג"כ משום פדיון שבויים. אבל כבר תמחו על הסיפור הזה שאיך הותר לו איסור גזילה. אא"כ נאמר שגזל הותר להפרישו מאיסור, כמו שמצינו ברחל שגנבה התרפים, ואכמ"ל. עי"ש שמביא כמה ראיות שמותר להזיק לחבירו כדי להפרישו מאיסורא, ופטור גם לשלם. אכן כתב ששמע ממומחים שיש ציפורים שנח להם בכלוב, כמו תוכי.

מאידך מצינו שגם בזמן חז"ל החזיקו בציפורים, כתוב במשנה (שבת יח, א) ולא את הלוף ולא החרדל, רבן שמעון בן גמליאל מתיר בלוף מפני שהוא מאכל עורבין, ופירש הרע"ב כגון עשירים שמגדלים עורבים לגדולה.

לצורך האדם

והא דטען הרב דבורקיס שיש כאן משום צער בע"ח, י"ל שקי"ל שלצורך האדם אין איסור צער בע"ח. המקור לזה הוא בתרה"ד (פסקים וכתבים סימן קה) שדן האם מותר למרוט נוצות לאווזות חיים, אי דומה לגיזת כבשים, או אי הוו צער בעלי חיים. גם מסופק האם מותר לחתוך לשון העוף כדי שידבר, ואזנים וזנב מכלב כדי ליפותו. וכתב דאין אסור משום צער בעלי חיים אם הוא עושה לצורכיו ולתשמישיו, דלא נבראו כל הבריות רק לשמש את האדם, כדאיתא פרק בתרא דקידושין (פב, א). תדע דפרק ב' דב"מ (לו, א) חשיב פריקה צער בעלי חיים, וא"כ היאך מותר משא כבד על בהמתו להוליכו ממקום למקום הא איכא צער בעלי חיים, וכ"ת אין הכי נמי, הא אמרינן התם דרבנן דר"י הגלילי סברו דאפילו תחת משאו שאין יכול לעמוד בו חייב לפרוק, וכי ברשיעי עסיקינן.

ואל תשיבני מהא דאמרינן פ"ק דחולין (ז, ב) מהא דר' פנחס בן יאיר עקרינא להו איכא צער בעלי חיים, דהתם לא קעבד לתשמישו וליפיתו אלא כדי שלא יזיקו, וההיא היזיקא לא שכיחא כ"כ, דמסתמא רבינו הקדוש לא הוה מגדל מזיק תוך ביתו, כדתניא (ב"ק טו, ב) מנין שלא יגדל אדם כלב כו', ת"ל לא תשים דמים בביתך. אלא דרבי פנחס בן יאיר מתוך רוב חסידותו הוה קפיד.

אלא אע"ג דליכא איסור העולם נזהרים ונמנעים, ואפשר הטעם לפי שאינו רוצה העולם לנהוג מדות אכזריות נגד הבריות, שיראים דלמא יקבלו עונש על ככה. כדאשכחן פ' הפועלים (ב"מ פה, א) גבי רבינו הקדוש בההוא עגלא דתלא לרישה בכנפיה, דרבי אמר זיל לכך נוצרת, ואע"ג דהיתר גמור הוא לשחוט העגל לאכילתו, אפ"ה נענש וקבל יסורין על ככה.

גידול עופות בשביל שכורה

וע"ע בב"י (יו"ד קיז) בשם הארחות חיים (איסורי מאכלות אות מה) עופות טמאים מותר לגדלם, כגון עופות המדברים, ובלבד שלא יגדל אותם להשתכר, אבל ליקח אותם בחוב אסורין ואם הוא כמציל מידו מותר. ועי' בלבוש שלא אסרו לעשות סחורה אלא בדברים שהם מיוחדים למאכל, אבל בדברים שאינן מיוחדים למאכל מותר, הילכך סוסים וגמלים וחמורים וכיוצא בהן מותרים בסחורה, דלמלאכתם הם עומדים, וכן עופות טמאים שמגדלים אותם בבית משם נוי או שחוק כגון אלו עופות המדברים, מותר לגדלם ולמוכרם ולהשתכר בהם, שגם אלו למלאכתן עומדים מיקרי. וכתב ברכ"י שעל זה סמכו לגדל צפורים לנוי. וכן מצינו בשלמה המלך (מלכים א, י, כב) שהיה לו צפורים, כדכתיב כי אני תרשיש למלך בים עם אני חירם אחת לשלש שנים תבוא אני תרשיש נשאת זהב וכסף שנהבים וקפים ותכיים, אמנם בת"י לא מתרגם תוכי שלנו אלא ל"טוסיין" (peacock)